
ABBÂSÎ ŞİİRİ*

ABBASI POETRY

Yazar: Betül Hüseyin Hamûd Mübâreki**

Çeviren: Öğr. Gör. Dr. İbrahim Aydın

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi

Temel İslam Bilimleri

ibrahimaydin@osmaniye.edu.tr

ORCID: 0000-0002-1006-2067

Atf Gösterme: AYDIN, İbrahim, "Abbasi Şiiri." *Ağrı İslami İlimler Dergisi (AGİİD)*, Aralık 2023, (13) s. 209-226

Geliş Tarihi:

3 Ağustos 2023

Kabul Tarihi:

13 Ekim 2023

©2023 AGİİD

Tüm Hakları Saklıdır.

Özet: Bu çalışma, Abbâsî dönemi toplumunun özelliklerini tespit etmeyi ve ister geleneksel ister yenilikçi olsun en önemli şiirsel amaçlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır: Birinci bölüm "*Abbâsî dönemde toplumun özellikleri*", ikinci bölüm ise "*Abbâsî şiirinin amaçları*" başlığını taşımaktadır. Çalışmada birçok sonuca ulaşılmış olup bunların en önemlileri şunlardır: Abbâsî döneminde bazı şairler arasında çeşitli ve birbiriyle çelişen şiir akımlarının ortaya çıkmasına katkıda bulunan etkenlerden en önemlileri şu'ûbiye (popülizm), kültür çeşitliliği ve Arapların diğer milletler ve halklarla karışması, Abbâsî toplumundaki köklü değişimlerin eğlence ve maskaralığın yaygınlaşması başta olmak üzere doğrudan Arap şiiriyle ilişkilendirilmesi ve Abbâsî toplumunun fertleri arasında sınıfsal farklılıkların ortaya çıkmasıdır. Şehir mersiyeleri (ağıtları), Abbâsî şiirinin en belirgin yenilikçi konularından biri olmuştur. Çünkü şairler, şehirlerin yıkılışına ve harap oluşlarına tanık olduklarında üzüntü ve acı çekmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Abbâsî Dönemi, Abbâsî Toplumunu, Abbâsî Şiiri.

Abstract: This study aims to identify the characteristics of the Abbasid period society and to reveal its most important poetic aims, whether traditional or innovative. This study consists of two parts: The first part is titled "Characteristics of society in the Abbasid period", and the second part is titled "The aims of Abbasid poetry". Many conclusions have been reached in the study, the most important of which are as follows: The most important factors that contributed to the emergence of various and contradictory poetry movements among some poets in the Abbasid period were Shu'ûbiyya (populism), cultural diversity and the mixing of Arabs with other nations and peoples, the radical changes in the Abbasid society, the emergence of entertainment and antics, especially its widespread use, its direct association with Arabic poetry, and the emergence of class differences among the members of the Abbasid society. City elegies have been one of the most distinctively innovative themes of Abbasid poetry. Because poets felt sadness and pain when they witnessed the destruction and destruction of cities.

Key Words: Abbasid Period, Abbasid Society, Abbasid Poetry.

* Bu makale, *el-Mecelletu'l-Elektroniyye eş-Şâmîle Mute'addidetu't-Tahassusât* isimli elektronik derginin 2020 Yılı Nisan Ayı 23. Sayısında "*eş-Şi'ru'l-'Abbâsî*" başlığıyla 23 sayfa olarak yayımlanmıştır. Çeviride anlam akışını sağlamak için orijinal makalede olmayan bazı eklemelere tarafımızca yer verilmiş ve bunlar parantez içinde gösterilmiştir. Dipnot ve kaynakça *İsnat Atf Sistemi*'ne göre yine tarafımızca düzenlenmiştir.

** Prof. Dr., Jazan Üniversitesi Öğretim Üyesi, Arap Dili Bölümü/Edebiyat ve Tenkit, Suudi Arabistan.

GİRİŞ

Âlemlerin rabbi olan Allah'a (c.c.) hamdolsun. Elçilerin en şereflişi efendimiz Muhammed'e (s.a.v.), âline, ashabına ve kıyamete kadar hayrın izinden gidenlerin üzerine salat ve selam olsun.

Arap şiiri sosyal, fikrî, siyasî ve iktisadî hayatın gerçeklerini yansıtan bir ayna olarak kabul edilmektedir. Zira şiir, yaşamla sıkı bir bağlantı içerisinde olup şairlerin düşüncelerini ve yönelimlerini temsil eder. Arap şiiri de tüm basitliği veya karmaşıklığıyla kamusal yaşamla bağlantılıdır. Abbâsî dönemi şiiri de aynı şekilde kamusal yaşamın her yönünden etkilenmiştir. Özellikle Abbâsî dönemi, yaklaşık beş asır gibi (H. 132-H. 656) uzun bir süreye yayılmış, edebiyat ve şiir başta olmak üzere çeşitli alanlarda olgunluk dönemini temsil ettiğinden İslam medeniyetinin altın çağı olmuştur.

O dönemlerdeki Arap yaşamını tüm yönleriyle ele alan bir kaynak olarak kabul edilen Abbâsî şiiri, mersiye, medih, hiciv, övünme, gazel, tabiat ve şarap tasviri, eğlence ve maskaralık gibi insanlar arasındaki ilişkileri somutlaştıran çeşitli şiirsel amaçlar içermektedir.

Abbâsî şairleri, Arap düşüncesinde yerleşmiş, çeşitlilikle bazen de zühd ve zındıklık gibi çelişkilerle karakterize edilen fikrî akımlar ve eğilimlerin ortaya çıkmasının yanı sıra ölümsüz anlamlardan çıkan gerçek fikirler ile hikmetten sudur eden derin anlamlar ortaya çıkartmışlardır. Bu nedenle çalışmamızda Abbâsî toplumunun özelliklerini ve o dönemde ortaya çıkan şiire ait konular ele alınmıştır. Çalışmamız "*Abbâsî şiiri*" başlığını taşımaktadır.

Abbâsî Dönemi Toplumunun Özellikleri:

1. Sınıfsal Farklılık: Abbâsî döneminde sosyal açıdan iki farklı sınıf ortaya çıkmıştır. Bunlar (ın birincisi) genel sınıftır. Bu sınıf, meslek erbabı ve zanaatkarlar ile devletin kamu kurumlarında ve özel sektörlerdeki işçilerden oluşan genel halk tarafından temsil edilmektedir. (Diğer sınıf ise) aristokrat sınıftır. Bu sınıf ise merkezî yönetim çalışanları, vezirler, katipler ve haciblerden (kontrol ve muhafaza memurlarından) oluşan yönetici sınıf toplumu temsil etmektedir. Bu iki sınıf, o dönemdeki toplumda konfor ve bunun getirdiği maskaralıklarla birlikte zorluk ve meşakkat, yetersiz yaşam şartları ve bunların getirdiği zahidane yaşam şeklini oluşturmuştur.¹

2. Zevk ve Arzularda Aşırılık ve Abartı: Abbâsîler döneminde Araplarla -özellikle Farslar gibi- farklı ırkların karışması sonucu Arap toplumlarına yeni gelenekler girmiştir. Bu

¹ Şevkî Dayf, *el-'Asru'l-Abbâsiyyi'l-evvel* (Mısır: Dâru'l-Ma'ârif 1975), 435.

nedenle, halifelerin ve yöneticilerin akıl almaz zenginlik biçimleri çoğalmış, halkı aşırı ihmal etmelerinin yanı sıra kendi özel eğlence ve zevklerine aşırı harcamalarda bulunmuşlardır.

3. Eğlence ve Maskaralığın Yaygınlaşması: Maskaralığın yayılmasına katkıda bulunan faktörlerden biri halifelerin saraylarını dolduran köle ve cariyelerin çokluğudur. Hatta bazı halife ve yöneticiler, şarap tüketiminin artması ve bazılarının umuma açık olan köle evlerinde sapkınlığa meyletmelerinin yanı sıra bu köle ve cariyelerle evlenmişlerdir.

4. Şu'ûbiyye (İrkçılık): Şu'ûbiyye, “Abbâsîler döneminde Arapların diğerlerine üstünlüğünü inkâr eden ve onları aşağılamaya çalışan bir akımdır.”² Farisîler medeniyetleriyle iftihar edip Arapları hor görüyor, Arapların kendileri gibi hem şiir yazma biçimleri hem de atlâl (kalıntılar) üzerinde durma biçimleriyle alay ediyorlardı. Böylece Arap şiirinin geleneklerine isyan etme ve modern çevrenin sistemine ayak uydurma çağrısı başlamış oldu.

5. Türlerin karışması ve Kültür Çeşitliliği: Abbâsî devletinin coğrafi alanının genişlemesi farklı kültürlerle ve birçok etnisiteye kapı açmıştır.

Zikri geçen bu faktörlerle birlikte Abbâsî döneminde şiir, en çok gelişen edebî sanatlardan biri olmuştur. Bu sebepten (son dönem edebiyatçılarından Mustafa) Şuk'a, o dönemin şiiri hakkında şöyle demiştir: “Abbâsî toplumu -şiir açısından- şiirin anlam ve konuları, şekil ve üslupları, tasavvur ve karakterlerinin etkileşim içinde olduğu zengin, verimli, üretken ve cömert bir toplum olmuştur.”³

Abbâsîler devrinde yabancı kültürün sosyal ve edebî hayatta belirgin bir etkisi olmuştur. Yunan ve Fars kültürü, şiir üzerinde doğrudan etkisi olan bu kültürlerden bazılarıdır. Yabancı kültürün etkisi, yaşamın ve düşüncenin birçok yönlerine de baskın gelmiştir. Ancak Arapça, yüksek yapısını yerle bir eden veya güçlü özgüvenini sarsan azgın fırtınalara boyun eğmeyecek kadar güçlü olmuş, her ne kadar gelişim hareketine eşlik edip zayıf bir yaşam duygusuyla dural olarak kalmasa da düşünce ve edebiyat dili olmaya devam etmiştir.⁴

Yunan kültürü felsefi açıdan etkili olmuştur. Fars kültürü ise lafızların süslenmesini yani şiirin bedî' yönünü ele almıştır. Nitekim Şevkî Dayf bu konuda şöyle der: “Gerçekten de Abbâsî toplumu, Yunan şiiri hakkında hiçbir şey bilmiyordu. Çünkü onların Yunan kültürü hakkındaki bilgileri felsefe ve mantıkla sınırlı idi. Ancak bu bilgilerden bariz faydalar elde

² İbrahim Enîs vd., *el-Mu'cemü'l-vasît* (Kâhire: y.y., 1392/1972), 484.

³ Musatafa Şuk'a, *eş-Şi'ru ve's-şu'arâ' fi'l-'asri'l-'Abbâsî* (Beyrût: Dâru'l-'İlmi li'l-Melâyîn 1986), 8.

⁴ Hâmid Hafnî Dâvud, *Tarihu'l-edeb fi'l-'asri'l-'Abbâsiyyi'l-evvel* (Cezâir: Dîvânü'l-Matbû'âti'l-Câmi'iyye 1993), 60.

etmişler; mantık ilmi düşüncelerini desteklerken felsefe de bu düşünce çemberlerini genişletmiştir. Böylece şairlerin zihinleri de derinlik, dikkat, analiz, bölümlendirmedeki orijinallik, hayal gücündeki boyutluk ve soyutluk boyalarıyla boyanmıştır.⁵

Abbasi Şiirinde Konular:

Medih:

Bu dönemin en belirgin özelliği, kültürel toplulukta meydana gelen gelişim ve değişimdir. Bu gelişme ise hayatın her alanını kapsamış, genel olarak edebî hayata özellikle de yeni konularla karşılaşan şiire olumlu bir şekilde yansımıştır. Bu konulardan biri medihdir. Medih, memduh'un (övgüye layık görülen kişinin) model olan ahlakî özelliklerini şairlerin resmetmekle yetindikleri bir amaçtır. Abbâsîler devri şairleri ise memduhun resmini çizmekle yetinmemiş onu somutlaştırmaya da başvurmuşlardır. Çünkü memduhun resmi, insanların önünde bir heykele dönüşmüş, böylece insanlar için rol model ve takip edilen örnek bir şahsiyet olmuştur. Aynı zamanda şairler de övgü ve iltifat elde etmişlerdir.⁶

Şairler, valiler ve hükümdarlar ile padişahlar hakkında medih içeren kasideler (methiyeler) nazmetmişler ve bu kasidelerinde örnek vasıflarla birlikte cömertlik, cesaret, iffet ve zarafet gibi yüksek ve değerli ahlakları resmetmişlerdir. Bunun da ötesine geçerek halifelerin görevleri ile ilgili olan şeriata göre hareket etme, Allah'tan korkma ve insanlar arasında adil davranmanın gerekliliği hakkında görüş beyan etmişlerdir. Bu şairlerden biri Ebû'l-'Atâhiye'dir. Şair Ebû'l-'Atâhiye, Harun Reşit hakkında bir kaside nazmetmiş ve (onun hakkında) şöyle demiştir:⁷

وَرَاعِ يُرَاعِي اللَّهَ فِي حِفْظِ الْأُمَّةِ يُدَافِعُ عَنْهَا الشَّرَّ غَيْرَ رَقُودٍ
تَجَافَى عَنِ الدُّنْيَا وَأَيَّقَنَ أَنَّهَا مُفَارِقَةٌ لَيْسَتْ بِدَارِ خُلُودٍ

O, (Harun Reşit) ümmeti korumada Allah'ı gözeten ve uyumadan onları kötülüklerden koruyan bir çobandır.

O, ebediyet yurdu değil de bir ayrılış yeri olduğuna inandığından dünyadan uzak durmuştur.

⁵ Şevki Dayf, *el-Fenn ve mezâhibuhû fi'ş-şi'ri'l-'Arabî* (Mısır: Dâru'l-Ma'ârif ts.), 134.

⁶ Dayf, *el-'Asru'l-Abbâsî*, 160.

⁷ Ebû'l-Ferec el-İsbahânî, *Kitâbü'l-Eğânî* (Mısır: Dâru'l-Kutub 1969), 4/106.

Ali b. el-Cehm ise Halife Mütevekkil'i şu sözlerle methetmiştir:⁸

وَصَاحِ إِبْلِيسُ بِأَصْحَابِهِ حَلَّ بِنَا مَا لَمْ نَزَلْ نَحْنُ
الرَّدَّةُ الْأُولَى نَتَّى أَهْلَهَا حَزَمَ أَبِي بَكْرٍ وَلَمْ يَكْفُرُوا
وَهَذِهِ أَنْتَ تَلَايْتَهُ فَعَادَ مَا قَدْ كَادَ لَا يُذْكَرُ
فَأَسْلَمَ لَنَا يَا خَيْرَ مُسْتَخْلَفٍ مِنْ مَعَشَرٍ مَا تَلَّهُمْ مَعَشَرُ

İblis, "sakındığımız şeyler başımıza geldi" diye avanelerine bağırdı.

Ebû Bekr'in kararlığı birinci ridde halkını engelledi ve onlar da tekfir etmediler.

İşte sen bunu düzelttin ve neredeyse konuşulmayan şeyler geri döndü.

Öyleyse bize teslim ol, ey hiçbir benzeri olmayan bir toplumdaki gelen halifelerin en hayırlısı.

Mütevekkil'in hilafetini metheden şairlerden biri de Buhtürî'dir. Zira o, (bu konuda) şöyle söyler:⁹

بِجَعْفَرٍ أُعْطِيَتْ أَقْصَى أَمَانِيهَا إِنَّ الْخِلَافَةَ لَمَّا إِهْتَزَّ مِنْبَرُهَا
عَنْهَا وَنَأْتُهُ فَاخْتَالَتْ بِهَيْبَتِهَا أَبْدَى التَّوَاضُعِ لَمَّا نَالَهَا دَعَا
فِي ذُرْوَةِ الْمَجْدِ أَعْلَى مِنْ رَوَابِيهَا يَا ابْنَ الْأَبَاطِيحِ مِنْ أَرْضِ أَبَاطِحِهَا
رَعِيَّةً أَنْتَ بِالْإِحْسَانِ رَاعِيهَا مَا ضَيَّعَ اللَّهُ فِي بَدْوٍ وَلَا حَضْرٍ

Minberi sarsılan halifeliğin en yüksek özlemleri Cafer tarafından yerine getirildi.

O, edep ve nezaket içerisinde hilafeti elde edince tevazu gösterdi. Hilafet de onu elde etti ve böylece Cafer ile iftihar etti.

Ey geniş vadilerin yolcusu! Şerefin zirvesinde yeryüzünün o geniş vadileri küçük tepelerinden daha yüksektedir.

Allah'ın çölde ve şehirde ihmal etmediği tebaayı sen iyilikle koruyup himaye ettin.

Hikmet:

Abbâsî döneminin edebî açıdan özelliklerinden biri de yenilenme eğilimidir. Özellikle Abbâsî toplumu daha önce belirttiğimiz Fars, Yunan ve Hint medeniyetleri gibi kendini birçok kültür ve medeniyete açmıştır. Dolayısıyla Arap medeniyeti, Arap olmayan medeniyetlerle karışmış ve bu durum edebî hayata da yansımıştır. Böylece şairler de Beşşâr

⁸ Ebû'l-Hüseyn Ali b. el-Cehm es-Sâmî, *Dîvânu Ali b. el-Cehm*, thk. Halil Merdem Bey (Beirut: Dâru'l-Âfâk 1959), 73.

⁹ Ebû 'Ubâde el-Buhtürî, *ed-Dîvân*, thk. Fârûk et-Tabbâ' (Beirut: Dâru'l-Erkam ts.), 73.

bin Bürd, Ebû Nüvâs, el-Mütenebbî ve diğer Abbâsi dönemi şairleri gibi şiirlerini mantık ve felsefe ile mezcetmeye başlamışlardır.

Beşşâr bin Bürd, kaza ve kadere imandan bahsettiği şiirinde mantık ilmini kullanmış ve şöyle demiştir:¹⁰

إِنَّ الطَّبِيبَ بِطَبِّهِ وَدَوَائِهِ لَا يَسْتَطِيعُ دِفَاعَ مَقْدُورِ أَتَى
مَا لِلطَّبِيبِ يَمُوتُ بِالِدَاءِ الَّذِي قَدْ كَانَ يُرَى مِثْلَهُ فِيمَا مَضَى؟
إِلَّا لِأَنَّ الْخَلْقَ يَحْكُمُ فِيهِمْ مَنْ لَا يَرُدُّ وَلَا يُجَاوِزُ مَا قَضَى

Doktor, tıbbıyla ve tedavisiyle gelen bir mukadderatı savamaz.

Bir doktor geçmişte tedavi etmiş olduğu bir hastalıktan dolayı ölemez mi?

Çünkü takdir edilen şeyi aşmayan ve reddetmeyen kimse ancak beşer hakkında hüküm verebilir.

Ebû Firâs el-Hemedânî, hikmet dolu şiirleri ve vaazlarıyla tanınan bir şairdir. Söylemlerinden biri şöyledir:¹¹

الدَّهْرُ يَوْمَانِ: ذَا ثَابِتٍ وَذَا زَلَلٍ وَالْعَيْشُ طَعْمَانِ ذَا صَابٍ وَذَا عَسَلٍ
كَذَا الزَّمَانُ فَمَا فِي نِعْمَةٍ بَطَرٌ لِلْعَارِفِينَ وَلَا فِي نِقْمَةٍ فَشَلٌ
سَعَادَةُ الْمَرْءِ فِي السَّرَّاءِ إِذَا رَجَحَتْ وَالْعَذْلُ أَنْ يَتَسَاوَى الْهَمُّ وَالْجُدْلُ

Hayat iki gündür: bu sabit bu da kaygandır. Yaşam ise iki lokmadır: bu acı bu da baldır.

Zaman da aynı şekildedir. Dolayısıyla arifler için nimet içindeyken nankörlük, nikmet (darlık) içindeyken de yılmak/umudu kaybetmek yoktur.

Kişinin mutluluğu iyi zamanlarda ağır basar. Halbuki adil olan hüznün ve ferahın eşit olmasıdır.

Mütenebbî, şiirlerinin büyük çoğunluğunda hikmet(leri) ile tanınmıştır. Hikmet içerikli o sözlerinden biri şöyledir:¹²

¹⁰ Ömer Ferrûh, *Beşşâr b. Bürd* (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn ts.), 62.

¹¹ Ebû Firâs el-Hemedânî, *Divan-u Ebû Firâs el-Hemedânî*, şrh. Faysal ed-Duveyhî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî 1994), 256.

¹² Ebû'l-Bekâ Abdullah b. el-Hüseyn el-Akberî, *et-Tibyân fi şerhi'd-dîvân*, tsh. Mustafa es-Sekâ - İbrahim el-Ebyârî - Abdülhafız Şilbî (Mısır: Matba'atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhû 1971), 67.

مَا كُلُّ مَا يَتَمَنَّاهُ الْمَرْءُ يُدْرِكُهُ تَجْرِي الرِّيَّاحُ بِمَا لَا تَشْتَهِي السُّفُنُ
Kişi arzuladığı tüm şeyleri elde edemez. Rüzgârlar gemilerin isteklerine aykırı eser.

Hikmet içerikli sözlerinden bir diğeri de şudur:¹³

وَإِذَا كَانَتِ النَّفْسُ كِبَارًا تَعَبَتْ فِي مُرَادِهَا الْأَجْسَامُ
Ruhlar yaşlanırsa bedenler arzularında yorulurlar.

Zühd:

Lüks ve zenginliğin yayıldığı zamanda Beşşâr b. Bürd, Ebû Nüvâs ve diğer şairler gibi hayatın zevklerine dalan bir grup şairde şarap içme ve maskaralık yaygınlık göstermiştir. Bunlara karşılık olarak da zühd hayatına çağırın şairler ortaya çıkmış, camiler zahid, abid ve ıslah edici kişilerle dolmuştur. Bu durum (toplumda) zühd ve mucûn (maskaralık) adı altında iki zıt akımın varlığını teyit etmektedir. Zühd hareketi ise mucûn hareketinden geri kalmamıştır. O dönemde içerisinde Hintli ve Mani dinine mensup zahitler ile Hristiyan zahit ve ruhbanların olduğu farklı ecnebi unsurların varlığına inanılmaktadır.¹⁴

İki akımın aynı anda ortaya çıkması, Abbâsîler döneminde lüks ve zenginliğin varlığının doğal bir sonucuydu. Enîs el-Makdisî'nin şu sözü bunu desteklemektedir: “Her çağda ve her ülkede, zenginlik ve lüks imkanları bolsa beşerî toplumda iki uç akım gelişir. Bunlardan birincisi eğlence ve ahlaksızlık, ikincisi ise hırs ve az ile yetinme akımlarıdır.”¹⁵

Abbâsî dönemi zühd şairlerden biri Ebû'l-Atâhiye'dir. O, fakirlerin ve açların durumlarından dertlendiği bir kaside nazmetmiş ve onu bazı halifelere sunmuştur. Nitekim bir şiirinde şöyle söylemiştir:¹⁶

مَنْ مُبْلِغٌ عَنِّي الْإِمَامَ نَصَاحَاتُ مَنْتَوَالِيهِ
إِنِّي أَرَى الْأَسْنَعَارَ أَسْنَعَارَ الرَّعِيَّةِ غَالِيهِ
وَأَرَى الْيَتَامَى وَالْأَرَامِلَ فِي الْبُيُوتِ الْخَالِيهِ
مَنْ لِلْبَطُونِ الْجَائِعَاتِ وَلِلْجُسُومِ الْعَارِيهِ

Benim yerime nasihatleri sürekli olarak imama (halifeye) kim ulaştıracak?

Ben, sürü fiyatlarının gerçekten de pahalı olduğunu;

¹³ et-Tibyân fî şerhi 'd-dîvân, 3/345.

¹⁴ bk. Dayf, el-Fenn ve mezâhibuhû fî ş-şi 'ri 'l- 'Arabî, 114.

¹⁵ Mustafa Heddâre, İtticâhâtü 'ş-şi 'ri 'l- 'Arabî fî 'l-karni 's-sânî 'l-hicrî (Kâhîre: Dâru'l-Ma'ârif 1970), 76.

¹⁶ Ebû'l-'Atâhiye, ed-Dîvân, şrh. ve thk. Şükrî Faysal (Beyrut: y.y., 1986), 1/502.

Yetimlerin ve dul kadınların da boş evlerde yaşadığını görmekteyim.

Aç karınlar ve çıplak bedenler için (yardım edecek) kim var?

Ebû Nüvâs ise özellikle hayatının son dönemlerinde şiirinin bir bölümünü zühd ve dindarlığa ayırmıştır. O, bir şiirinde şöyle der:¹⁷

يَا رَبِّ إِنِّ عَظُمْتُ ذُنُوبِي كَثْرَةً فَلَقَدْ عَلِمْتُ بِأَنَّ عَفْوَكَ أَعْظَمُ
إِنَّ كَانَ لَا يَزُجُوكَ إِلَّا مُحْسِنٌ فَبِمَنْ يَأْوُدُ وَيَسْتَجِيرُ الْمُجْرِمُ
أَدْعُوكَ رَبِّ كَمَا أَمَرْتَ تَضَرُّعًا فَإِذَا رَدَدْتَ يَدَيَّ فَمَنْ ذَا يَرْحَمُ

Ya Rabbi! Benim günahlarım çok büyük olsa da biliyorum ki senin affın daha büyüktür.

Şayet sana sadece hayırlı kişiler umut bağlarsa günahkârlar kime sığınıp yardım isteyecek.

Ya rab! Emrettiğin gibi gizlice sana dua ediyorum. Ellerimi geri çevirirsen kim merhamet edecek.

Ebû'l-'Alâ el-Ma'arrî de hayatın zevklerinden uzak duran ve yaşadığı dönemde zühdün timsali olan bir şairdir. Zira o, şöyle der:¹⁸

الْحَمْدُ لِلَّهِ قَدْ أَصْبَحْتُ فِي دَعَا أَرْضَى الْقَلِيلَ وَلَا أَهْتَمُّ بِالْقَوَاتِ

Allah'a hamdolsun bir bolluk ve rahatlık içindeyim. Aza razı oluyor ve rızkı endişe etmiyorum.

Onun bir sözü de şöyledir:¹⁹

فَأَثْرُكَ لِأَهْلِ الْمُلْكِ لَدَائِهِمْ فَحَسْبُنَا الْكَمَاءُ وَالْأَحْبَابُ
وَتَشْرَبُ الْمَاءَ بِرَاحَاتِنَا إِنَّ لَمْ يَكُنْ مَا بَيْنَنَا جُبُلُ

Eğlenceyi mülk sahiplerine bırak. Bize yer mantarları ile urgan yeter.

Aramızda büyük tahta kadehler olmasa da biz şaraplarımızı avuçlarımızla içeriz.

¹⁷ Ebû Nüvâs el-Hasan b. Hâni' b. Abdilevvel el-Hakemî, *Dîvânuhû* (Kâhire: el-Matba'atu'l-'Umûmiyye ts.), 199-200.

¹⁸ Ebû'l-'Alâ' Ahmet b. Abdullah el-Ma'arrî, *Resâilu Ebû'l-'Alâ' el-Ma'arrî ma'a şerhihâ* (Beyrut: Menşûrât-u Dâri'l-Kâmûsu'l-Hadîs ts.), 278.

¹⁹ Ebû'l-'Alâ' Ahmet b. Abdullah el-Ma'arrî, *Lüzûmu mâ lâ yelzem*, şrh. Nedîm 'Adî (Dimeşk: Dâr-u Talâs li'd-Dirâsât ve't-Tercüme ve'n-Neşr 1986), 3/1239.

Vasf (Tasvir):

Tasvir, Abbâsî döneminin bağımsız ve geleneksel şiir konularından sayılmaktadır. Ancak bu dönemde sarayların tasvirine eğilim olmuştur. Cahiliye döneminde de tasvir, canlı tabiatı tasvir etmekle sınırlanmıştır. Abbâsîler ise kendilerini yeni medeniyetin tezahürlerine (görünümlerine) kaptırmışlardır. Zira onların döneminde hayatın geçirdiği büyük siyasî, ekonomik ve sosyal dönüşümler, Arap insanların zihnîyetinde, düşünce ve kültüründe benzer dönüşümlerin yaşanmasına neden olmuştur. Doğal olarak edebiyat da bu gelişmeye ayak uydurmuştur.²⁰

Abbâsî şiiri, Arap şiirinde gerçek bir imajdan ziyade yeni bir imajı temsil etmiştir. Zira Abbâsî şiiri, o dönemin gerçek manada aynası olmuş, şiirleri de İslâmî değerlerden ve o dönemde tasvirde ustalaşan şairlerden bağıntısı olamayan hatıraları kaydetmiştir.

Buhtürî, Mütevekkil'i methetmiş ve saraylarını tasvir etmiştir. Bu saraylardan biri hakkında şu sözleri dile getirdiği *Zev* saraydır:²¹

أَبَى يَوْمَنَا بِالزَّوِّ إِلَّا تَحَسُّنَا لَنَا بِسَمَاعِ طَيْبٍ وَمُدَامِ
غَنِيْنَا عَلَى قَصْرِ يَسِيرٍ بِفِتْيَانَةٍ فُعُودٍ عَلَى أَرْجَائِهِ وَقِيَامِ
تَظَلُّ الْبُرَاةُ الْبَيْضُ تَخْطِفُ حَوْلَنَا جَائِي طَيْرٍ فِي السَّمَاءِ سَوَامِ

Zev sarayındaki günümüz bizi iyi bir dinleme ve şarap ile iyileştirdi.

Biz, yanlarına oturmuş ve ayakta duran gençlerle birlikte hareket eden bir sarayda şarkı söyledik.

Beyaz doğan kuşları da gökyüzündeki zehirli kuşların göğüslerini etrafımızda kapıp kaçıyorlardı.

Ali b. el-Cehm ise sarayların tasvirini halifelere yaklaşmanın bir yolu olarak kullanmıştır. Çünkü medihleri saray tasvirlerinin içerisinde mezcolmuştur. Halife Mütevekkil'i ve *el-Hârûnî* isimli sarayını methetmesi bunlardan biridir.

Nitekim o, şöyle der:²²

²⁰ bk. Muhammed Zeki el-'Aşmâvî, *Mevkıfu 'ş-şi'r mine'l-fenn ve'l-hayât fi 'asri'l-Abbâsî* (Beyrut: Dâru'n-Nehdati'l-'Arabiyye 1981), 73.

²¹ Ebû 'Ubâde el-Buhtürî, *Dîvânu'l-Buhtürî*, thk. Hasan Kâmil es-Sayrafî (Mısır: Dâru'l-Ma'ârif 1964), 2001.

²² Ebû'l-Hüseyn Ali b. el-Cehm es-Sâmî, *Dîvânu Ali b. el-Cehm*, thk. Halil Merdem Bey (Beyrut: Menşûrâtu Dâru'l-Âfâk ts.), 28.

وَإِنْ أَوْقَدْتَ نَارَهَا بِالْعِرَا قِ ضَاءِ الْجَزَارِ سَنَا نَارَهَا
لَهَا شُرْفَاتٌ كَأَنَّ الرَّيِّعَ كَسَاهَا الرِّيَاضَ بِأَنْوَارَهَا
نُظْمِنَ الْفُسَّيْفُسَ نَظْمَ الْخُلِيِّ لِعَومِ التَّسَاءِ وَأَبْكَارَهَا

(O sarayın) Ateşi Irak'ta yakılsa parlaklığı Hicaz'ı aydınlatır.

Onun sanki ilkbahar, çiçekleriyle birlikte bahçeleri kendisine giydirmiş gibi balkonları vardır.

O balkonlar ise kadınlar ve bakire kızların yüzmeleri için takıların dizildiği gibi mozaikle döşenmiştir.

(Abbâsî dönemi şairlerinden biri de) Eşca' es-Sülemî'dir. Şair Eşca'ın yetiştiği medenî çevre, şiiirlerinin özellikle övgü ve tasvir konularında büyük rol oynamıştır. O, medih ile tasviri birbirine karıştıran şairlerdendir. Bunlardan biri Hârûn Reşîd'i ve onun Rakka'da bulunan sarayını methetmesidir. Zira o, şöyle söyler:²³

قَصْرٌ عَلَيْهِ تَحِيَّةٌ وَسَلَامٌ نَثَّرَتْ عَلَيْهِ جَمَالَهَا الْأَيَّامُ
فِيهِ اجْتَلَى الدُّنْيَا الْخَلِيفَةَ وَالنَّقَبَ لِلْمُلْكِ فِيهِ سَلَامَةٌ وَدَوَامُ
قَصْرٌ سُفُوفُ الْمُزْنِ دُونَ سُفُوفِهِ فِيهِ لِأَعْلَامِ الْهُدَى أَعْلَامُ

(O,) selam durulacak ve günlerin üzerine güzelliğini serpiştirdiği bir saraydır.

Halife o sarayın içinde dünyaya bakmış, dünya da içinde selamet ve devamlılığın olduğu bir hükümranlığa kavuşmuştur.

O, çatısı olmadığı halde yağmur bulutlarından çatısı olan ve içinde rehberlik işaretleri bulunan bir saraydır.

Eğlence ve Maskaralık:

Abbâsî dönemi, eğlence ve maskaralık biçimleri ve tezahürleriyle meşhur olmuştur. Abbâsî döneminde hilafet, İslâmî hilafet olmasına rağmen halife, hükümdar ve valiler lüks ve şatafata önem vermişler hem kendilerine hem de çevrelerine aşırı derecede mal harcamışlardır. Hilafet ise eğlence, lüks ve maskaralığın yayılmasında rolü olan (Fars, Rûm ve Türkler gibi) farklı etnik grupların gelirlerinin yanı sıra çok miktarda paraya sahip olan devlet hazinesini de kullanarak para, gösteriş tutkusu ve hayatın tüm zevklerinden

²³ Bunyân Halil el-Hassûn, *Eşca' es-Sülemî hayâtuhû ve şî' ruhû* (Beirut: Dâru'l-Mesîre 1981), 252.

yararlanmak gibi lüksün belirtileri ile hakimiyetini sürdürmüştür. Şairler de bu durumlardan etkilenmiş, eğlence, şarap ve maskaralıkla ilgili şiirler nazmetmişlerdir.

Bunlardan biri Ebû Nüvâs'dır. Serbest düşünen şairlerden olan Ebû Nüvâs, şarap sofralarına ilgi gösteren, kadın ve erkek hizmetçileri olan kişilerden biri olup haramdan da korkmamıştır.²⁴ Ve o, şöyle diyen bir şairdir:²⁵

حَرَامًا كَانَتْ أَوْلَاهُ حَلَالٌ فَحَلَّ الْحَلَّ يَذْهَبُ بِالْحَرَامِ

Öncesi helal olan şey haram oldu. Öyleyse bırak, helal de haramı yok etsin.

Şarabının dinî ve kutsal bir Tanrı olduğunu ifade eden sözlerinden biri de şöyledir:²⁶

أَتْنِ عَلَيَّ الْخَمْرَ بِأَلْيَتِهَا وَسَمِّهَا أَحْسَنَ أَسْمَائِهَا

Bütün nimetleri ile şarabı öv ve ona en güzel isimlerini ver.

Di'bil b. Ali el-Huzâ'î ise yaşama sevincinin misafir ağırlamaktan, şarap içmekten, dostlarla oturup kalkmaktan, genç kızlarla eğlenip şarkı dinlemekten geçtiğine inanan bir şairdir. Nitekim o, şöyle der:²⁷

إِنَّمَا الْعَيْشُ خِلَالٌ خَمْسَةٌ حَبِّذَا تَلَّكَ خِلَالًا حَبِّذَا
وَأَنْ دِيمٌ وَقَفَاءٌ وَغِنَاءٌ خِدْمَةُ الضَّيْفِ وَكَأْسٌ لَذَّةٌ
وَإِذَا فَاتَكَ مِنْهَا وَاحِدٌ نَقْصَ الْعَيْشِ بِنُقْصَانِ الْهَوَى

Yaşam ancak beş dosttur. Bunlar ne güzel dosttur ne güzel.

(Bunlar) misafire hizmet etmek, lezzetli bir kadeh, bir içki arkadaşı, bir cariye ve şarkıdır.

Bunlardan birini kaybedersen tutkunun eksikliği sebebiyle yaşam da eksik olur.

Ebû'l-Hindî de aleni bir şekilde çapkınlık ve maskaralık yapmakla ünlü bir şairdir. Zira o, şöyle söyler:²⁸

²⁴ Muhammed Sa'îd el-'Aşmâvî, *el-Hilâfetu'l-İslâmiyye* (Kâhire: Sinâ li'n-Neşr 1992), 155.

²⁵ el-Hasan b. el-Hâni' Ebû Nüvâs, *ed-Dîvân*, thk ve şrh. Ahmet Abdulmecîd el-Gazâlî (b.y.: Matba'atu Mısır 1953), 572.

²⁶ Ebû Nüvâs, *ed-Dîvân*, 98.

²⁷ Ebû'l-Abbâs Abdullah b. el-Mu'tez b. el-Mütevekkil, *Tabakâtu's-su'arâ*, thk. Salâhuddîn el-Hevârî (Beirut: Dâr-u Mektebetu'l-Hilâl 2002), 245.

²⁸ İbnü'l-Mu'tez, *Tabakâtu's-su'arâ*, 126.

تَبَّتْ النَّاسُ عَلَى رَايَاتِهِمْ وَأَبُو الْهِنْدِيِّ فِي كَوِي زِيَانِ
مَنْزِلٌ يَزْرِي بِمَنْ حَلَّ بِهِ تُسْتَحَلُّ الْخَمْرُ فِيهِ وَالرَّوَانِي
إِنَّمَا الْعَيْشُ قَتَاةٌ عَادَةٌ وَقُعُودِي عَاكِفًا فِي بَيْتِ حَانَ
أَشْرَبُ الْخَمْرَ وَأَعْصِي مَنْ نَهَى عَنْ طَلَابِ الرَّاحِ وَالْبَيْضِ الْحَسَانِ

İnsanlar bayrakları üzerinde durup kalmışlar. Ebû'l-Hindî ise bir güzeli dağlama peşindedir.

Gelenlerin itibarını zedeleyen evde şarap içmek ve fahişe kadınların bulunması helal görülür.

Yaşam ancak genç ve güzel bir kadın ile benim Han'ın evinde sürekli olarak oturmamdır.

Ben şarap içerim, onu ve güzel yüzlü kadınları yasaklayanlara da karşı çıkarım.

Muti' b. İyâs, hilafete ve dinî meselelere değil de daha çok zevk-u safaya ilgi gösteren ve maskaralık yapan şairlerden biridir. Bir cariyeyi sevmiş ve onu hilafete Mehdi'den daha layık görmüştür. Nitekim o, şöyle söyler:²⁹

وَجَوْهَرٌ دُرَّةُ الْعُغْوَا صِ مَنْ يَمْلِكُهَا يَحْبَزُ
لَهَا تَغْرٌ حَكَى الدُّرَّ وَعَيْنَا رَشَاءُ أَحْوَزُ
أَلَا يَا جَوْهَرَ الْقَلْبِ لَقَدْ زِدْتِ عَلَى الْجَوْهَرِ
وَلَا وَاللَّهِ مَا الْمَهْدِيُّ أَوْلَى مِنْكَ بِالْمَنْبَرِ

Cevher, dalgıçların incisidir. Ona sahip olan mutlu olur.

Onun inci gibi dişleri, ceylan gibi kara gözleri var.

Uyan ey kalbin cevheri! Sen o cevherden daha büyüksün.

Hayır! Vallahi Mehdi minbere (hilafete) senden daha layık değildir.

Tadfil³⁰ ve Küdye:

Abbasî döneminde tadfil (otlakçılık/dilencilik) ve küdye şiiri, bu dönemdeki sınıf farklılığı, kötü ekonomik şartlar, belli bir grubun servet edinmesi ve fakirlere zorunlu olan zekât mallarından haklarının verilmemesi gibi nedenlerle ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla ilke ve

²⁹ Gustave Von Grunebaum, *Şu'arâ'u 'Abbâsiyyûn*, (Muti' b. İyâs, Selm el-Hâsir, Ebû'ş-Şimakkak), trc. Muhammed Yusuf Necm, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât 1959), 35.

³⁰ Arapçada تطفل olarak ifade edilen bu kelime "başkalarının sırtından geçinme" anlamındadır.

hedefleri olan ve bunları gerçekleştirmek için çaba gösteren bir dizi şair peyda olmuştur. Bu hedeflerin en önde gelenlerinden biri zenginlerin sofralarına yaklaşp geçimlerini sağlamaktır. Ebû ‘Amr el-Kurtubî bu şairlerden biridir. O, amaçlarına erişebilmedeki kahramanlıklarını ve maceralarını göstermeye çalışan şairlerden biridir. Zira o, övünerek şöyle der:³¹

فَإِذَا مَا رَأَيْتُ نَارَ عُرْسٍ أَوْ خَتَانَ أَوْ دَعْوَةَ لِمَنْ حَابٍ
لَمْ أَعْرِجْ دُونَ التَّقُّمِ لَا أَرْهَبُ شَتْمًا وَوَكْرَةَ الْبِئْسَاءِ
مُسْتَخْفًا بِمَنْ دَخَلْتُ عَلَيْهِمْ غَيْرَ مُسْتَأْذِنٍ وَلَا هَبَابٍ

Ben bir düğün veya sünnet ateşi, veyahut bir arkadaşın davet ateşini gördüğümde;

Zorla da olsa içeri girmeden dönmem. Ve ben ne küfürden ne de korumaların itelemelerinden;

Ne de izinsiz ve tozu dumana katmadan yanlarına girdiğim kişileri hafife almaktan korkarım.

Çöreği ya da ekmeği güvenlik sembolü olarak gören şairlerden biri olan ‘Âzir b. Şâkir ise bir çöreği yücelterek tasvir etmiştir. Zira o, şöyle söylemiştir:³²

دَعَّ عَنَّاكَ رَسْمَ الدِّيَارِ وَدَعَّ صِقَاتِ الْقَفَّارِ
وَصِيفَ رَغِيفًا سَرِيًّا حَكَاةً شَمْسِ النَّهَارِ
أَوْ صُورَةَ الْبَدْرِ لَمَّا اسْتَتَمَّ فِي الْإِنْسَانِ تَدَارِ

Sen diyar tasvir etmeyi ve çorak arazileri anlatmayı bırak.

Değerli bir çöreği anlat. Ki gündüz güneşi;

Veya dönüşünü tamamladığında dolunayın görünümünü ona benzer.

Küdye:

Küdye, bazı şairlerin hile ile geçimlerini sağlama yollarını ifade eder. İstediklerini elde etmek için komik yöntem kullanmaları bunlardan biridir. Ebû Fir‘avn es-Sâsî bu küdye şairlerinden biridir. O, Abbasî dönemi şairlerinden olup küdye konusunda dış görünüşünü, giyim kuşamını, üslubunu anlatan şiirler yazmıştır. Zira o, şöyle söylemiştir:³³

³¹ Ebû ‘Amr Yûsuf b. ‘Abdullah b. Abdalberr el-Kurtubî, *Behcetü’l-mecâlis ve şahzü’z-zâhin ve’l-hâcis*, thk. Muhammed Mursî el-Hûlî (b.y.: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye ts.), 2/744.

³² ‘Abdullah b. Muhammed b. el-Mu‘tez el-‘Abbâsî, *Tabakâtu’s-şu‘arâ*, thk. Ahmet Abdussettâr Ferâc (Kâhire: Dâru’l-Ma‘ârif 1976), 123.

³³ İbrahim en-Neccâr, *Şu‘arâ’u ‘Abbâsiyyûn mensiyyûn* (b.y.: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî 1997), 1/85.

قَدْ غَدَوْتُ خَلِقَ النَّيَّابِ مُعَلَّقَ الرَّيْبِ لِوَالْجَرَّابِ
طَبَّأً بِدَقِّ حَلَقِ الْأَبْوَابِ أَسْمَعَ ذَاتِ الْخُنْزِ وَالْحَجَّابِ

Ben, elbisesi eski, küfe ve heybesi asılı bir şekilde sabahleyin erkenden koştum.

Kapuların halkalarını çaldım, özel bölmelere ve perdeli yerlere kulak verdim.

el-Ahnef el-‘Akberî de yemesi ve içmesi gibi sık sık çektiği sıkıntıyı, seyahati ve çölde verdiği yaşam mücadelesini anlatan küdye şairlerinden biridir. Nitekim o, şöyle der:³⁴

مُتَشَرِّدُونَ حِيَارَى فِي مَعَايِشِهِمْ لَيْسَ الْفَقِيرُ مِنَ الدُّنْيَا بِمُنْتَصِفِ
النَّاسِ فِي الْحَرِّ فِي خَيْشٍ وَفِي نَعْمِ وَنَحْنُ فِي الْحَرِّ فِي الْقَبَعَانِ كَالْهَدَفِ
يُسْقَوْنَ فِي الْخَيْشِ بِالْمَوْزُونِ إِنْ عَطَشُوا مَاءَ التَّلُوجِ وَمَاءَ الْمُزْنِ فِي لُطْفِ
وَنَحْنُ نَشْرَبُ مَاءَ السَّجْلِ مِنْ عَطَشِ شُرْبِ الْكِلَابِ بِلَا كُوزٍ لِمُعْتَرِفِ

(Onlar) hayatlarında evsiz-barksız kalıp şaşkın şaşkın dolaşanlardır. Fakir, dünyadan hakkını alamaz.

İnsanlar sıcakta bir çuval bezi (çadır) ve nimet içerisinde, biz ise hedef gibi düz ovalardayız.

Susadıkları zaman o çuval bezlerinde onlara kar ve yağmur suları lütuf içerisinde sunulur.

Biz de susuzluktan kova suyunu bardak olmadan tıpkı köpekler gibi içiyoruz.

Mersiye (Şehir Mersiyeleri):

Mersiye, Abbâsî dönemindeki yeni konulardan biridir. Bu nedenle şairler, yıkılan İslam şehirleri hakkında şiirler yazmaya başlamışlardır. el-Emîn ve el-Me‘mûn arasında gerçekleşen çatışmanın ardından Bağdat şehrinin ağıtı buna bir örnektir. Zira Ebû Ya‘kûb el-Huzeymî şöyle der:³⁵

حَلَّتْ بِبَغْدَادَ وَهِيَ أَمْنَةٌ دَاهِيَةٌ لَمْ تَكُنْ تُحَاذِرُهَا
طَالَعَهَا السُّوءُ مِنْ مَطَالِعِهِ وَأَذْرَكَتْ أَهْلَهَا جَرَائِرُهَا

Güvende olduğu halde Bağdat’a uyarıda bulunmayan bir felaket yerleşti.

Bahtı doğuşundan kötü olan Bağdat halkını da ansızın suçlar yakaladı.

³⁴ Ebû Mansûr Abdülmelik es-Se‘âlebî, *Yetîmetu’d-dehr fî mehâsini ehli’l-‘asr*, thk. Mufîd Kumeyha (Beirut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye 1983), 3/357.

³⁵ Şuk‘a, *eş-Şi‘ru ve’s-Şu‘arâ*, 250.

SONUÇ

Bu çalışmadan aşağıdaki önemli sonuçları çıkarmak mümkündür:

Abbâsî döneminde bazı şairler arasında çeşitli ve birbiriyle çelişen şiir akımlarının ortaya çıkmasına katkıda bulunan en önemli etkenler şu'ûbiyye hareketi, kültür çeşitliliği, Arapların diğer halk ve milletlerle karışmasıdır.

Abbâsî toplumundaki köklü değişimler, Arap şiiriyle özellikle de eğlence ve maskaralığın yayılması, (bununla birlikte) Abbâsî toplumunun mensupları arasında sınıfsal farklılıkların ortaya çıkmasıyla doğrudan bağlantılıdır.

Hikmet şiiri, Abbâsî şiirinde yenilenmenin en belirgin tezahürlerinden biri olmuş, hem Ebu Firâs el-Hamdâni hem de el-Mütenebbî ile güçlü bir şekilde ortaya çıkmıştır.

el-Ma'arrî ve Ebû'l-'Atâhiye önde gelen zühd şairleri arasındadır. Şiiri açık bir şekilde maskaralıklarla temayüz eden Ebû Nüvâs da ömrünün sonunda zühd şiirleri nazmetmiştir.

Şehir ağıtları, Abbâsî şiirinin en belirgin yeni konularından biri olmuştur. Şairler, şehirlerin yıkılıp harap olmasına tanık olduklarında hüznlenip acı çekmişlerdir.

Sınıf farkı ve kötü ekonomik koşullarıyla tedaffül ve küdye şiirleri arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Bu nedenle geçimini sağlamak için şiirlerine canlılık veren çok sayıda şairler ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

'Akberî, Ebû'l-Bekâ Abdullah b. el-Hüseyn. *et-Tibyân fi şerhi 'd-dîvân*. tsh. Mustafa es-Sekâ-İbrahim el-Ebyârî - Abdülhafiz Şilbî. Mısır: Matba'atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhû, 1971.

Ali b. el-Cehm, Ebû'l-Hüseyn es-Sâmî. *Dîvânu Ali b. el-Cehm*. thk. Halil Merdem Bey. Beyrut: Dâru'l-Âfâk, 2. Baskı, 1959.

'Aşmâvî, Muhammed Sa'îd. *el-Hilâfetü'l-İslâmiyye*. Kâhire: Sînâ li'n-Neşr, 2. Baskı, 1992.

'Aşmâvî, Muhammed Zeki. *Mevkıfu's-şi'r mine'l-fenn ve'l-hayât fi 'asri'l-Abbâsî*. Beyrut: Dâru'n-Nehdati'l-'Arabiyye, 1981.

Buhtürî, Ebû 'Ubâde. *Dîvânu'l-Buhtürî*. thk. Hasan Kâmil es-Sayrafî. Mısır: Dâru'l-Ma'ârif, 1964.

- Buhtürî, Ebû 'Ubâde. *ed-Dîvân*. thk. Fârûk et-Tabbâ'. Beyrut: Dâru'l-Erkam, ts.
- Dâvud, Hâmid Hafnî. *Tarîhu'l-edeb fi'l-'asri'l-'Abbâsiyyi'l-evvel*. Cezâir: Dîvânu'l-Matbû'âtî'l-Câmi'yye, 2. Baskı, 1993.
- Dayf, Şevkî. *el-'Asru'l-'Abbâsiyyi'l-evvel*. Mısır: Dâru'l-Ma'ârif, 2. Baskı, 1975.
- Dayf, Şevkî. *el-Fenn ve mezâhibuhû fi'ş-şi'ri'l-'Arabî*. Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, 11. Baskı, ts.
- Dayf, Şevkî. *el-Fenn ve mezâhibuhû fi'ş-şi'ri'l-'Arabî*. Mısır: Dâru'l-Ma'ârif, 8. Baskı, ts.
- Ebû Nüvâs, el-Hasan b. el-Hânî'. *ed-Dîvân*. thk. ve şrh. Ahmet Abdulmecîd el-Gazâlî. b.y.: Matba'atu Mısır, 1953.
- Ebû Nüvâs el-Hasan b. Hânî' b. Abdilevvel el-Hakemî. *Dîvânuhû*. Kâhire: el-Matba'atu'l-'Umûmiyye, 1. Baskı, ts.
- Ebû'l-'Alâ' el-Ma'arrî, Ahmet b. Abdullah. *Lüzûmu mâ lâ yelzem*. şrh. Nedîm 'Adî. Dimeşk: Dâr-u Talâs li'd-Dirâsât ve't-Tercüme ve'n-Neşr, 1986.
- Ebû'l-'Alâ' el-Ma'arrî, Ahmet b. Abdullah. *Resâilu Ebû'l-'Alâ' el-Ma'arrî ma'a şerhihâ*. Beyrut: Menşûrâtu Dâri'l-Kâmûsu'l-Hadîs, ts.
- Ebû'l-'Atâhiye. *ed-Dîvân*. şrh. ve thk. Şükrî Faysal. Beyrut: y.y., 1986.
- Enîs, İbrahim vd. *el-Mu'cemü'l-vasît*. Kâhire: y.y., 2. Baskı, 1392/1972.
- Ferrûh, Ömer. *Beşşâr b. Bürd*. Beyrut: Dâru'l-'İlmi li'l-Melâyîn, ts.
- Grunebaum, Gustave Von. *Şu'arâ'u 'Abbâsiyyûn*. (Mutî' b. İyâs, Selm el-Hâsir, Ebû'ş-Şimakk), trc: Muhammed Yusuf Necm, thk. İhsan Abbâs. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, 1959.
- Hassûn, Bünyân Halil. *Eşca' es-Sülemî hayâtuhû ve şî'ruhû*. Beyrut: Dâru'l-Mesîre, 1. Baskı, 1981.
- Heddâre, Mustafa. *İtticâhâtu'ş-şi'ri'l-'Arabî fi'l-karni's-sânî'l-hicrî*. Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, 1970.
- Hemedânî, Ebû Firâs, *Divan-u Ebû Firâs el-Hemedânî*. şrh. Faysal ed-Duveyhî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2. Baskı, 1994.
- Isbahânî, Ebû'l-Ferec. *Kitâbü'l-Eğânî*. Mısır: Dâru'l-Kutub, 1969.

İbn Abdalberr, Ebû 'Amr Yûsuf b. 'Abdullah el-Kurtubî. *Behcetü'l-mecâlis ve şahzü'z-zâhin ve'l-hâcis*. thk. Muhammed Mursî el-Hûlî. b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.

İbnü'l-Mu'tez, 'Abdullah b. Muhammed b. el-Mu'tez el-'Abbâsî. *Tabakâtu's-şu'arâ'*. thk. Ahmet Abdussettâr Ferâc. Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, 3. Baskı, 1976.

İbnü'l-Mu'tez, 'Abdullah b. Muhammed b. el-Mu'tez el-'Abbâsî. *Tabakâtu's-şu'arâ'*. thk. Salâhuddîn el-Hevârî. Beyrut: Dâr ve Mektebetu'l-Hilâl, 1. Baskı, 2002.

Neccâr, İbrahim. *Şu'arâ'u 'Abbâsiyyûn mensiyyûn*. b.y.: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Baskı, 1997.

Se'âlebî, Ebû Mansûr Abdulmelik. *Yetîmetu'd-dehr fî mehâsini ehli'l-'asr*. thk. Mufîd Kumeyha. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, 1983.

Şuk'a, Musatafa. *eş-Şi'ru ve's-şu'arâ' fî'l-'asri'l-'Abbâsî*. Beyrût: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 6. Baskı, 1986.